

Надія Стрішенець

## Президентські бібліотеки США: історія та досвід функціонування

*Підготовлено на основі матеріалів стажування в Управлінні Президентських бібліотек Національного архіву США та в Президентській бібліотеці Р. Рейгана за програмою Ради міжнародних наукових досліджень та обмінів (IREX) «Freedom Support Act Fellowships in Contemporary Issues».*

Президентські бібліотеки (ПБ) США — унікальні установи, призначені для зберігання, впорядкування, опису та використання всього масиву документів, що надходять з Білого дому і пов'язані з політичною діяльністю президентів, з виконанням ними своїх конституційних обов'язків. Крім того, ПБ включають матеріали з особистих архівів президентів та членів їхніх родин, найчастіше — дружин, а також найближчих офіційних осіб, друзів, соратників. До музею, який є невідмінною складовою частиною ПБ, окрім документів, фотографій, відеофільмів, звукозаписів та особистих речей, входять численні подарунки, одержані президентом і членами його родини за час перебування у Білому домі. Кожна ПБ має значну і, як правило, дуже цікаву колекцію фото- та аудіовізуальних матеріалів.

Невелику частку складає книжковий фонд, до якого забезпечено відкритий доступ. Здебільшого це довідкові видання, література про президентів та інститут президентства, міжнародну політику. (Книги, подаровані президенту, зберігаються в музеї). Кожна ПБ пропонує наукові й культурно-освітні програми, що включають виставки, лекції, симпозиуми, покликані донести до якомога ширших кіл краще розуміння індивідуальності президентів, інституту президентства і американської політичної системи в цілому. Водночас ПБ є і науково-дослідними центрами, зосередженими на вивченні діяльності президентів, зокрема на створенні т. зв. «усної історії». Йдеться про записані

на плівку інтерв'ю або спогади екс-президентів, їхніх сучасників (відомих політичних діячів, колишніх співробітників, провідних журналістів, друзів).

Отже, ПБ є особливим поєднанням архіву, музею, фонду аудіовізуальних матеріалів, культурно-освітньої та дослідної установ. Безперечно, це не бібліотеки в тому значенні, в якому їх трактує сучасне бібліотекознавство. Насправді спостерігається певна контамінація термінів. Термін «бібліотека» є, на наш погляд, лише даниною традиції, що бере свій початок від Ф. Рузвельта, та певною мірою наслідком відсутності відповідної дефініції для таких синтетичних, багатофункціональних інституцій, якими є президентські бібліотеки. Можливо, також у зв'язку з тим, що створюються вони за життя президентів, значно ближча за суттю назва «архів-музей» має етичні застереження. Та й лінгвістичні особливості англійської мови не сприяють утворенню подібних складних слів.

Лише в Сполучених Штатах, де традиції президентства найдавніші, існує ціла мережа цих унікальних установ, яка включає 11 президентських бібліотек<sup>1</sup>. Першу з них, Ф. Рузвельта,

<sup>1</sup> Дати відкриття та місця розташування президентських бібліотек (за черговістю правління президента):

Г. Гувера — 10 серпня 1962 р., Вест Бранч, штат Айова;

Ф. Рузвельта — 4 липня 1940 р., Гайд Парк, штат Нью-Йорк;

Г. Трумена — 6 липня 1957 р., Індепенденс, штат Міссурі;

Д. Ейзенхауера — 1 травня 1962 р., Ебайлен, штат Канзас;

Д. Кеннеді — 20 жовтня 1979 р., Бостон, штат Массачусеттс;

Л. Джонсона — 22 травня 1971 р., Остін, штат Техас;

Р. Ніксона — 19 липня 1990 р., Йорба Лінда, штат Каліфорнія;

Д. Форда — 27 квітня 1981 р., Енн Ербор, штат Мічіган, музей — 18 вересня 1981 р., Гренд Репідс, штат Мічіган;

Стрішенець Надія Володимирівна, к. і. н., заввідділом зарубіжних зв'язків та фонду ООН Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

було відкрито 4 липня 1940 р., а останню — Д. Буша — 6 листопада 1997 р. Готується до відкриття у Літл Рок, штат Арканзас, ПБ Б. Клінтона<sup>2</sup>. Споруджують ПБ у різних частинах країни, здебільшого на батьківщині колишніх президентів чи на території університетів, в яких вони навчалися. Приміром, бібліотеки Ф. Рузвельта, Г. Гувера, Д. Ейзенхауера, Д. Кеннеді, Л. Джонсона зведені на місці чи поблизу місця їх народження, Д. Картера — біля університету, котрий закінчив, Р. Рейгана — у штаті Каліфорнія, де той тривалий час був губернатором і де мешкає нині. За розмірами і зовнішнім виглядом ПБ також різняться: від скромних будівель Ф. Рузвельта і Г. Гувера до вражаючих споруд ПБ Л. Джонсона і, особливо, — Д. Кеннеді, яка височіє прямо над затокою, що веде до Атлантичного океану.

Нагляд і керівництво мережею ПБ здійснює Управління президентських бібліотек (Office of Presidential Libraries) Національного архіву США. Його очолює Шерон Фосетт (Sharon Fawcett). Управління надає консультативну допомогу; узагальнює звіти ПБ, готуючи щорічні довідники про їхню діяльність («Briefing book»); розробляє інструктивні посібники («Presidential Libraries Manual»), де пропонує модель організації президентської бібліотеки; веде веб-сторінки в Інтернеті і т. п.<sup>3</sup>

Одинадцять ПБ володіють колосальним історичним фондом, що включає понад 380 млн сторінок архівного текстового матеріалу, 5,5 млн фотографій, 14 млн футів кіноплівки, 80 тис. годин платівок, звуко- та відеозаписів, понад 340 тис. музейних експонатів тощо.

Передісторія їх створення криється в історії американського народу і його інституцій. Цікавою з погляду розвитку американського суспільства, характерних особливостей його менталітету видається традиція, за якою, починаючи від Д. Вашингтона, всі документи, що

Д. Картера — 1 жовтня 1986 р., Атланта, штат Джорджія;

Р. Рейгана — 4 листопада 1991 р., Сімі Веллі, штат Каліфорнія;

Д. Буша — 6 листопада 1997 р., Колледж Стейшн, штат Техас.

<sup>2</sup> Стажуючись у Національному архіві США, я мала змогу відвідати там підрозділ, очолюваний п. Дугласом Терменом, відповідальним за підготовку та відправлення офіційних матеріалів адміністрації Клінтона з Білого дому до майбутньої ПБ.

<sup>3</sup> Управління регулярно одержує ксерокопії статей, що стосуються діяльності президентських бібліотек, котрі потім після прочитання зберігаються. До речі, всі підрозділи Національного архіву постійно отримують підбірки ксерокопій відповідно до тематики, яку вони ведуть.

зібраних у президента за час його правління, вважалися його власністю, і він міг беззастережно ними розпоряджатися, забравши з собою після закінчення терміну перебування при владі. (Те саме стосувалося і ключових офіційних осіб). Коли перший президент США Джордж Вашингтон, котрий характеризував свої президентські документи як «різновид громадської власності, недоторканної» в його руках<sup>4</sup>, залишив президентський кабінет, він забрав усі папери до родинного маєтку на горі Вернон, сховавши від цікавих очей політичних супротивників. Його наступники чинили так само. Ця традиція існувала півтора століття.

Документи, зібрані за час перебування на найвищій посаді держави, настільки знаходилися у цілковитому розпорядженні президентів та їхніх нащадків, що, приміром, Г. Клівленд відмовив Сенату переглядати звичайну кореспонденцію, вважаючи, що має право навіть знищити папери на власний розсуд. К. Кулідж справді дав наказ ліквідувати підшивки, але помічник врятував їх. Дружина А. Лінкольна не лише за життя не дозволяла користуватися офіційними матеріалами свого чоловіка. Передані пізніше до Бібліотеки Конгресу, вони стали відкритими тільки в 1950-х роках, — через кілька років після того, як дослідники отримали доступ до багатьох документів Рузвельта, котрий прийшов на посаду через 72 роки після Лінкольна.

Оскільки з боку держави не було контролю над документами Білого дому, то після смерті президентів якась їх частина просто втрачалася чи руйнувалася. Вони псувалися збирачами автографів і любителями сувенірів, гинули у вогні (як документи В. Гаррісона, Д. Тайлера, З. Тейлора), часто підправлялися редакторами. У кращому випадку ставали власністю бібліотек штатів, приватних університетів, історичних товариств.

Водночас наукова спільнота, впливові діячі країни усвідомлювали, що ці матеріали є важливою частиною національної історичної пам'яті. Конгрес асигнував значні суми на придбання у спадкоємців архівів колишніх президентів. Так, вдова Медісона одержала 65 тис. дол. за документи свого чоловіка, 45 тис. було виділено різного часу на придбання паперів Вашингтона, 20 тис. сплачено за частину документів Джефферсона, 20 тис. — Монро<sup>5</sup>.

<sup>4</sup> Wilson D. Presidential Libraries // Prologue: Quaterly of the National Archives. — 1989. — Vol. 21. — № 2. — P. 100.

<sup>5</sup> Hearing Before a Special Subcommittee of the Committee on Government Operations House of Representatives: Eighty-Fourth Congress, First Session Bills to Provide for

Паралельно уряд, приватні організації намагалися опублікувати найважливіше зі спадщини президентів, щоб зберегти для наступних поколінь.

Ситуація дещо поліпшилася, коли наприкінці XIX ст. у Бібліотеці Конгресу (БК) було створено відділ рукописів. Саме туди з 1903 р. почали надходити президентські архіви: Т. Рузвельта (у 1917 р.), В. Тафта, В. Вільсона, вдова якого через 15 років по смерті чоловіка передала документи, але встановила суворі обмеження на доступ до них. К. Кулідж, останній з президентів (1923—1929), хто також помістив папери до БК, хоча відкрито визнав, що багато їх знищив перед передачею. Загалом у відділі рукописів БК зберігаються у більш чи менш повному обсязі архіви 23 президентів США — від Д. Вашингтона (95% усіх відомих документів) та Т. Джефферсона (значну частину обох архівів, як уже наголошувалося, було придбано ще в XIX ст.) до К. Куліджа. Всього понад 2 млн рукописів<sup>6</sup>.

Стажуючись у Вашингтоні, я мала нагоду ознайомитися з їх організацією. Згідно зі спеціальним законом, 1957 р. на БК було покладено обов'язок упорядкувати президентські архіви, мікрофільмувати їх, створити допоміжні покажчики. За порівняно короткий термін усе було виконано. Якщо архівна колекція налічувала менше тисячі документів, її впорядковували за простою хронологією; більші за обсягом — спочатку ділили за окремими групами («Загальна кореспонденція», «Військові документи» та ін.), а всередині них — за хронологією. Всі президентські документи мікрофільмовано (за таким самим принципом, що значно полегшує пошук). Їх можна за потреби придбати або замовити по МБА. (Декілька великих наукових бібліотек США укомплектували цими мікрофільмами свої фонди). До архівного зібрання кожного президента підготовлено і видано друком покажчики з докладним переліком усіх документів. Створено іменні покажчики кореспондентів, з якими листувалися президенти, тощо.

Досить суворими є правила користування залом рукописів, де можна одержати архіви президентів. Дослідникам видаються тільки копії документів. Вони мають залишити всі свої речі поза межами залу, із собою вносити нічого не

the Acceptance and Maintenance of Presidential Libraries, and for Other Purposes. June 13, 1955. — Wash., 1955. — P. 28; *Relyea H. Federal Presidential Libraries: Federal Report for Congress.* — 1995. — P. 2.

<sup>6</sup> The Presidential Papers Program of the Library of Congress. — Wash., 1960. — 4 p.; *Goodrum Ch. The Library of Congress.* — N. Y.; Wash., 1975. — P. 106—107.

дозволяється. Писати можна лише олівцем і на папері, виданому його бібліотекарем (ці правила, звичайно, стосуються користування всіма рукописами).

На початку 30-х років, коли БК, здавалося, могла б стати офіційним сховищем президентських документів, наступник К. Куліджа — Г. Гувер (1929—1933), який зібрав у Європі потужну колекцію документів протягом і після Першої світової війни, розмістив її (а через деякий час і свої президентські архіви) у Стенфордському університеті. Відбудована за приватні кошти на його території установа була відома з 1933 р. під назвою Воєнна бібліотека Гувера, пізніше — Інститут війни, революції та миру<sup>7</sup>.

Тому, коли Ф. Рузвельт (1933—1945) з осені 1934 р. почав консультиватися з архівістами та істориками щодо розміщення своїх паперів, існував прецедент Воєнної бібліотеки Г. Гувера. Не могли не привернути його уваги й інші напівреалізовані ідеї президентської бібліотеки. Ще Д. Вашингтон незадовго до своєї смерті планував звести приміщення для бібліотеки на горі Вернон поряд з будинком, в якому мешкав, куди б до його президентських документів могли звертатися за консультаціями. Родина Адамсів довго зберігала сімейний архів і бібліотеку в своєму маєтку в Квінсі, штат Массачусетс, але тримала їх зачиненими. Нарешті, існував приватний сімейний архів та музей, присвячений життю та діяльності дев'ятнадцятого президента США — Р. Хейеса, документальна спадщина якого була розташована у збудованій власним коштом і частково фінансованій штатом Огайо установі, що поєднувала в собі архів, музей і бібліотеку (відкрита у Фремонті в 1914 р.).

Це була близька паралель до замисленого Ф. Рузвельтом. Після міркувань і консультацій поступово сформувався інший план. Він уникав ускладнень з контролем над архівом, які мав Г. Гувер у Стенфордському університеті [див. 7], і забезпечував потужніше утворення, ніж бібліотека-архів Р. Хейеса. На прес-конференції в грудні 1938 р. Рузвельт оприлюднив свій план, який видавався значним нововведенням. Він запропонував з приватних пожертв збудувати бібліотеку для своїх численних президентських і приватних документів і заповісти її федеральному уряду, передавши у підпорядкування Національному архіву, який президент, певною мірою, вважав своїм дітищем.

Ще на початку XX ст. історики, державні діячі почали виступати за необхідність його

<sup>7</sup> *Nash G. Herbert Hoover and Stanford University.* — 1986.

створення, привертаючи увагу Конгресу до серйозного безладу з федеральними документами<sup>8</sup>. У 1920-х роках Конгрес нарешті прийняв Закон про заснування Національного архіву. Спорудження спеціального приміщення розпочалося за правління Г. Гувера. Він був сам гостро зацікавлений у збереженні історичних документів. Після нього президент Рузвельт спрямував фонди Адміністрації публічних робіт на завершення будівництва і взяв безпосередню участь у створенні разом з архівістами і вченими відповідного законодавства, що регулювало б діяльність Національного архіву.

Тому, вирішивши збудувати для всього масиву президентських документів нову установу на власній ділянці землі, за приватні кошти, Рузвельт вважав за необхідне підпорядкувати її саме Національному архіву США. На думку біографів, спочатку він думав про неї як про своє робоче місце, куди можна приїхати після Білого дому, де зручно працювати над мемуарами. Можливо, саме з цієї причини, а ще завдяки тому, що Рузвельт передавав багату приватну бібліотеку, нову установу було названо Президентською бібліотекою. Згодом це перетворилося на традицію.

У ході консультацій Рузвельт зустрівся з групою видатних істориків та державних діячів, які, високо оцінивши його ідею, висловили пропозицію, що колекція стала б значно ціннішою, якби президент дав анотації до найважливіших документів, роблячи помітки й коментарі стосовно їх впливу на прийняття рішень<sup>9</sup>. Рузвельт написав кілька коментарів до документів і включив їх до свого тому «Публічні доповіді, звернення».

Конгрес уповноважив Архівіста Сполучених Штатів<sup>10</sup> прийняти архів та інші історичні матеріали від Рузвельта й близьких до нього осіб. Крім офіційних документів, він зібрав

величезну кількість рукописів, записів, книг, які також включив до колекції. Багато матеріалів передала дружина — Елеонора Рузвельт. (Їх обсяг був таким значним, що з часом для них добудували окреме крило).

За рахунок приватних коштів, здебільшого друзів Рузвельта, за його проектом було зведено одноповерховий з польового каменю будинок у датському стилі. 4 липня 1940 р. Архівіст США прийняв у своє підпорядкування ПБ Рузвельта. Штат із високопрофесійних фахівців підготував бібліотеку до відкриття. Рузвельт періодично протягом війни навідувався до Гайд Парку. Там він провів чимало часу, систематизуючи матеріали, вирішуючи, які з них є приватними і належать родині, а які офіційні і мають бути в бібліотеці. Залишився його запис: «Я практично нічого не знищив»<sup>11</sup>.

Спочатку (в липні 1941 р.) було відкрито музей, а навесні 1947 р. дослідникам стали частково доступними документи Білого дому і більшість матеріалів допрезидентського періоду. Вперше подібні архіви проходили такий короткий шлях, щоб стати надбанням історичної науки. Навесні 1950 р. було відкрито більшість документів періоду правління Рузвельта, в 1955 р. їх кількість становила 85%<sup>12</sup>, а в наступні 20 років доступними стали майже всі інші. Зрозуміло: найбільш закритими були документи, що стосувалися Другої світової війни та закордонних справ. Декласифікація їх була повільною. А деякі з них досі залишаються закритими<sup>13</sup>.

Так було засновано першу Президентську бібліотеку, що поєднала в собі архів, музей і книжкове зібрання і стала зразком для створення цілої мережі, яка незабаром почала стрімко розвиватися. В 1950 р. Г. Трумен після первісного плану помістити свої папери до Націо-

<sup>11</sup> Hearing Before a Special Subcommittee of the Committee on Government Operations House of Representatives: Eighty-Fourth Congress, First Session Bills to Provide for the Acceptance and Maintenance of Presidential Libraries, and for Other Purposes. June 13, 1955. — Wash., 1955. — P. 44.

<sup>12</sup> Ibid. — P. 33, 44.

<sup>13</sup> Наскільки особливими є ці архіви — свідчить такий факт, описаний Ф. Фрейделом. Коли Рузвельт повернувся до Гайд Парку після Тегеранської і Каїрської конференцій, він передав частину паперів для бібліотеки. Архівіст жажнувся, побачивши серед них від руки написану нотатку, що встановлювала дату висадки союзних військ у Франції. Він поклав її до сейфа і впродовж місяців зберігав цей важливий секрет. Означений день прийшов як велике полегшення для нього, і нотатка незабаром експонувалася у музеї бібліотеки (Див.: *Freidel F. Roosevelt to Reagan ...* — P. 107).

<sup>8</sup> Проф. Ф. Фрейдел, який був серед тієї невеликої групи фахівців, котра почала працювати в архіві Ф. Рузвельта в середині 1940-х років, і є свідком започаткування президентських бібліотек, описує такі випадки, характерні для початку ХХ ст.: Ф. Рузвельт, тоді ще молодий помічник секретаря Військово-морського флоту, знайшов два підвали, заповнені документами Громадянської війни, на подвір'ї ВМФ. Декларація про незалежність і Конституція були знайдені в старовинному маленькому сейфі, що ледве захищав їх від цікавих людей, не кажучи вже про вогонь. Див.: *Freidel F. Roosevelt to Reagan: The Birth and Growth of Presidential Libraries // Prologue: Quarterly of the National Archives. — 1989. — Vol. 21. — № 2. — P. 103.*

<sup>9</sup> Ibid. — P. 105.

<sup>10</sup> Так називається посада керівника Національного архіву США.

нального архіву вирішив також будувати бібліотеку, як і Ф. Рузвельт.

У 1955 р. Конгрес прийняв Закон про Президентські бібліотеки (Presidential Libraries Act), який офіційно визнавав і регулював систему приватно зведених і федерально підтримуваних бібліотек. Це дозволяло іншим президентам наслідувати модель ПБ Рузвельта. Її основна суть: приватна фундація знаходить кошти на будівництво депозитарію для президентського архіву, після його спорудження передає приміщення та обладнання в підпорядкування Національному архіву, що діє від імені народу і уряду. Далі діяльність ПБ, включаючи оплату співробітників, фінансує держава.

Невдовзі після прийняття Закону, в 1957 р., було відкрито ПБ Г. Трумена; у 1962 р. фундація Ейзенхауера відкрила архів-музей, а ПБ Г. Гувера виросла поблизу місця його народження у штаті Айова, куди в 1964 р. було переведено його президентські документи, що зберігалися в Інституті війни, революції та миру Стенфордського університету. Їх приклад наслідували інші президенти.

Однак питання про власність на архіви першої особи країни законодавчо не було врегульовано. Офіційні документи Білого дому продовжували перебувати у приватній власності президентів, котрі вони передавали (заповідали) державі. І лише т. зв. «Уотергейтська справа» внесла радикальні корективи у тривалу невизначеність щодо того, чи президентські документи є персональною власністю екс-президента чи держави. Коли у 1974 р. під загрозою імпічменту Р. Ніксон змушений був піти у відставку, Конгрес на підставі спеціального Закону про збереження президентських звукозаписів і матеріалів (Presidential Recordings and Materials Preservation Act)<sup>14</sup> від 1974 р. передав документи його адміністрації під опіку Національного архіву. Таким чином, Ніксон не міг ані забрати їх з собою, залишаючи офіс, ані передати їх до ПБ поза межі столиці.

Згідно з цим Законом було також створено Тимчасову національну комісію для вироблення рекомендацій щодо контролю і охорони документів і архівів найвищих офіційних осіб. На основі рекомендацій Комісії, її підсумкового документа було підготовлено і в 1978 р. затверджено новий Закон (Presidential Records Act)<sup>15</sup>, за яким президентські архіви переходять у федеральну власність і перебувають під опікою та контролем Архівіста США після того,

як президент залишає Білий дім. У відповідності з ним усі президентські документи, створені після 20 січня 1981 р., є власністю США. ПБ Р. Рейгана була першою, яка діяла за цим законом. А Д. Картер був останнім господарем Овального кабінету, котрий міг вільно взяти свої архіви та документи.

Статус президентського архіву Р. Ніксона регулюється вищезгаданим спеціальним Законом 1974 р. Він розміщений у новому корпусі Національного архіву в Коледж Парку неподалік Вашингтона і частково відкритий для дослідників. І хоча, не порушуючи традиції, ПБ Р. Ніксона збудували неподалік від всесвітньо-відомого Діснейленду — в Йорба Лінді (Каліфорнія), де народився екс-президент, — вона не фінансується державою і включає лише його приватні документи, матеріали та книги.

Законом 1978 р. було визначено критерії, за якими встановлюються обмеження на доступ до президентського архіву. Тимчасово закритими є матеріали, пов'язані з національною безпекою та зовнішньою політикою; торговими секретами та конфіденційною комерційною і фінансовою інформацією; федеральними призначеннями; конфіденційними стосунками президента з радниками та радників між собою; приватними справами [див. 15, с. 16—18]. Визначено й коло осіб, які користуються винятковим правом доступу до закритих матеріалів.

У зв'язку з невинним зростанням кількості президентських документів<sup>16</sup>, що триває і досі, та бажанням родини й друзів звести якомога просторіші, часом архітектурно складні приміщення для ПБ у 1986 р. було прийнято ще один закон про президентські бібліотеки (Presidential Libraries Act)<sup>17</sup>. Він встановлював вимоги стосовно архітектури та дизайну ПБ, бюджетні ліміти, включаючи кошти на їх утримання, і підтвердив попередній порядок, за яким, якщо термін президенства добігає кінця, може бути утворена приватна корпорація для збирання коштів на спорудження архіву, що функціонуватиме як ПБ. Ця споруда передається уряду.

### Президентська бібліотека Рональда Рейгана

Президентська бібліотека Р. Рейгана є прикладом бібліотеки нового покоління. Вона першою потрапила під дію Закону 1978 р. За

<sup>14</sup> Office of Presidential Libraries' Briefing Book. — 1996. — P. 20—24.

<sup>15</sup> Ibid. — P. 13—19.

<sup>16</sup> Ф. Фрейдел вказує єдиний показник: якщо Гувер одержував щодня 400 листів, то Рузвельт уже 4 тис. Див.: *Freidel F. Roosevelt to Reagan ...* — P. 105.

<sup>17</sup> Office of Presidential Libraries' Briefing Book. — 1996. — P. 8—12.

ним, як уже зазначалося, всі документальні матеріали, створені президентом та його штатом за час виконання офіційних обов'язків, належать уряду, а не є їх власністю. Приватними є лише папери особистого характеру, не пов'язані з виконанням конституційних обов'язків. Опрацювання всього масиву матеріалів для цієї ПБ від самого початку здійснювалося за допомогою комп'ютерної техніки. Вона володіє найбільшим серед президентських бібліотек фондом — близько 50 млн стор. архівних матеріалів, найбільшою аудіовізуальною колекцією (понад 1,6 млн фотографій, 25 тис. відеозаписів, 26 тис. аудіозаписів, дуже багато фільмів), 76 тис. подарунків президенту Рейгану, 16 тис. книг, численними записами «усної історії» (інтерв'ю) тощо)<sup>18</sup>.

Початковий намір звести ПБ на території Стенфордського університету на півночі Каліфорнії не був втілений у життя з різних причин. Зокрема тому, що фундація Рейгана не знайшла спільної мови з університетською громадськістю. Частина викладачів виступила проти цього наміру. Тоді за порівняно низькою ціною було придбано ділянку в надзвичайно живописній місцевості в горах Каліфорнії неподалік від Лос-Анджелеса у Сімі-Веллі (Simi Valley). Це місця давніх поселень індіанців, про що нагадує і розташований неподалік Музей індіанської культури.

На перший погляд двоповерхова споруда в іспанському місіонерському стилі під теракотовою черепицею на вершині гори не вражає своїми розмірами. Але загальна площа приміщення ПБ Рейгана — 153 тис. квадратних футів — найбільша з існуючих. Насправді бібліотека має ще два просторі підземні поверхи, де створено прекрасні умови для зберігання фонду. Вибір такого архітектурного рішення не в останню чергу був викликаний і постійною загрозою землетрусу в горах Каліфорнії. Крім сховищ для архівних матеріалів та музейних експонатів, службових приміщень, є ще приватна фундація Р. Рейгана, зали для конференцій і, що цікаво, на другому поверсі передбачено приміщення для президента й першої леді, де вони могли б зупинитися під час відвідань ПБ, прийняти своїх гостей. Щодня вранці біля неї піднімаються, а ввечері опускаються прапори США та Каліфорнії.

Відкрито ПБ Р. Рейгана 4 листопада 1991 р. На урочистій церемонії, окрім нього, присутніми були ще чотири экс-президенти (Р. Ніксон, Д. Форд, Д. Картер, Д. Буш) з дружинами та

дружина Л. Джонсона. Штат бібліотеки — 34 співробітники, які одержують зарплату від уряду. (Існує також приватна фундація, що збирає приватні кошти і за рахунок частини з них фінансується. Керує нею Ненсі Рейган).

Працюючи якийсь час у кожному з підрозділів ПБ Р. Рейгана, авторка цих рядків мала змогу одержати уявлення про її організацію. Основа її, як і будь-якої іншої, — президентський архів, що становить приблизно 90% усього наявного фонду і нараховує близько 50 млн стор. Він ділиться на такі великі частини: матеріали офіційної діяльності президента, документи, що відображають життя та діяльність президента до вступу на посаду і після неї, матеріали ключових посадових осіб його адміністрації. Так, до ПБ Рейгана надійшло понад 600 зібрань архівів, що належали різним службам Білого дому (Раді національної безпеки, Директорату з контролю над озброєнням, відділу закордонних справ і т. д.), окремим офіційним особам (В. Райту — директору Програм з безпеки, Р. Пайпсу — керівнику служби по Радянському Союзу і Східній Європі та багатьом іншим)<sup>19</sup>.

Усі матеріали Білого дому, впорядковані за класифікаційною схемою і занесені до бази даних, було передано до ПБ разом з БД. Найпотужнішим файлом цієї БД є Предметний файл, який складається із 60 основних рубрик-категорій, організованих за абеткою. Серед них: сільське господарство, атомна енергія, зовнішня політика, фінанси, наука, бізнес та економіка, цивільна авіація, окремі країни тощо. Вони, в свою чергу, діляться на три тис. вторинних рубрик-категорій. Інший великий файл — абетковий — організовано за абеткою імен та організацій, пов'язаних з Президентською адміністрацією. Пошукова система STAIRS, передана до бібліотеки Рейгана з Білого дому, дає змогу швидко знайти інформацію про будь-яку особу чи подію.

Кваліфіковані архівісти, котрі складають основу персоналу ПБ Рейгана, доопрацьовують архів відповідно до нової класифікації, відкривають нові рубрики, розширюють можливості пошуку тощо. Вони керуються докладно виписаним документом, який визначає порядок і зміст роботи з Президентським архівом («Textual Processing Manual for Ronald Reagan Presidential

<sup>19</sup> Архів Ч. Віка — керівника Інформаційного агентства США в Адміністрації Р. Рейгана — мені довелося одержувати разом з архівістом бібліотеки Рейгана Д. Баррі в його оселі в Лос-Анджелесі, неподалік садиби Р. Рейгана. У будинку п. Віка багато історичних фотографій, у т. ч. і з М. Горбачовим.

<sup>18</sup> Обсяг архіву пояснюється й тим, що Р. Рейган перебував на посаді протягом двох термінів.

Library»). У передмові до нього вказується, що персонал повинен не лише уважно ставитися до опрацювання таких цінних історичних матеріалів, а й дотримуватися конфіденційності, ніде не обговорювати зміст документів, з якими він має справу.

Згідно із Законом про президентські документи 1978 р., який встановлює обмеження на доступ до них, фахівці Бібліотеки Рейгана, керуючись спеціальними роз'ясненнями, коментарями до Закону, переглядають кожну сторінку архівів і дають дозвіл на відкриття матеріалів. Секретні ж або ті, що видаються такими, вони відбирають і надсилають до спеціальної служби у Вашингтон, де і виносяться остаточне рішення стосовно доступу до них. Далі з відповідними надписами документи повертаються до Бібліотеки. У листах до Архівіста США Р. Рейган просив, щоб усі документи, віднесені Законом 1978 р. до категорій обмеженого доступу, були закритими впродовж 12 років (тобто до 2001 р.). З власного досвіду роботи з архівом Рейгана знаю: таких документів було досить багато. В папці, де вони мають зберігатися, є лише папірець з вказівкою, що даний документ ще закритий для використання. Така ситуація із більшістю матеріалів, які цікавили мене стосовно колишнього СРСР. Їх чимало, адже Р. Рейган і М. Горбачов активно спілкувалися.

Робота з архівними документами у Бібліотеці підпорядкована також Закону про свободу інформації (Freedom of Information Act). Якщо досліднику потрібні документи, котрі ще не пройшли повної обробки, то відкладається поточна робота і першочергово опрацьовуються матеріали, що потрібні досліднику. Коли це достатньо великий масив, то терміном обробки може бути названий і один місяць. (Йдеться, звичайно, про відкриті матеріали). Зрозуміло, що часто архівісту не хочеться припиняти планову роботу і переходити до опису та обробки довільно вирваних із контексту матеріалів за бажанням дослідника, але порушувати закон ніхто не наважиться. До речі, користуватися архівними матеріалами Бібліотеки може кожна доросла особа без жодних спеціальних листів, прохань чи дозволів. Треба лише мати при собі документ, що засвідчує особу, і заповнити анкету дослідника. Дослідників, молодших 16 років, мають супроводжувати дорослі.

В архіві зберігаються також вибрані висловлювання президента, уривки з його промов, заяв з посиланнями на джерела публікації. Зберігаються і газетні вирізки статей, що стосуються президента.

Рейгана найбільше фотографували з усіх пре-

зидентів, його найчастіше знімали на кіноплівку, адже переважна частина його кар'єри припадає на кіно і телебачення. Відомою актрисою була перша дружина. Тому відділ аудіовізуальних матеріалів має величезну, добре організовану збірку фотоматеріалів (понад 1,6 млн фото), відео- (25 тис. відеокасет) та аудіозаписів (26 тис.), 550 тис. футів фільмів. При цьому в сховищах, де зберігаються оригінали, підтримується спеціальна температура, для кольорових негативів і художніх фільмів — нульова і навіть мінусова. (Стандарти, якими користуються в Бібліотеці Рейгана, рекомендують підтримувати для кольорових плівок: -10° при відносній вологості 20—50%; найвища температура, яка допускається при низьких рівнях вологості (20—40%), становить -3°; при відносній вологості 20—30% допускається 2°).

Дослідникам, як правило, пропонуються копії, що зберігаються за звичайної температури. Основна частина аудіовізуальних матеріалів надходить з Білого дому впорядкованою і занесеною до БД (теж передається до ПБ).

Колекція фотоматеріалів складається з кольорових та чорно-білих фотографій та негативів плівок. П'ять офіційних фотографів Білого дому проводили щоденну зйомку діяльності президента: виступи, прийоми, офіційні обіди, поїздки, зустрічі та наради, прес-конференції, дні народження у Білому домі, події за участю Ненсі Рейган і т. д. Це сотні тисяч кадрів плівки. Всі фотографії та негативи є власністю Білого дому і зберігаються спочатку там, а пізніше надходять до Президентської бібліотеки. Для дослідників на основі описів Білого дому підготовлено копії фотоматеріалів, які організовано в окремі підшивки-книжки. Вони не всі є відкритими. Фотографії та негативи, що надійшли до ПБ від окремих осіб, у тому числі й ранні фотографії родини Рейгана, опрацьовуються безпосередньо у відділі. Мені довелося впорядковувати копії негативів з життя Рейгана в Білому домі, його візитів до Кемп-Девіду.

Колекція відео- та аудіозаписів також надійшла до ПБ Рейгана з Білого дому, де існує спеціальна служба (White House Communication Agency), яка щодня відстежує появу президента в головних програмах телебачення (встановлено їх перелік: ABC, CBS, NBC, CNN, C-SPAN, PBS). Відеозаписи, організовані хронологічно, включають публічні появи президента, виступи, інтерв'ю, найважливіші події, безпосередньо пов'язані з його правлінням тощо. Вони супроводжуються докладними описами з указанням часу і теми виступу чи події. Роботу цю провадять військові для потреб Білого дому. І лише коли президент іде у відставку, відео-

матеріали поряд з іншими передаються на зберігання до ПБ. Служба відстежує й аудіоматеріали, які потім упорядкованими і занесеними до бази даних разом з нею також потрапляють до Бібліотеки.

Телевізійна служба Білого дому (White House Television Office) сама проводить щоденну зйомку діяльності президента: його виступи, зустрічі з пресою, державні візити, подорожі по країні та відвідання іноземних держав, підписання угод, зустрічей в Овальному кабінеті і т. п. Всі відеоплівки організовані хронологічно і, зрозуміло, відкриті для дослідників лише частково. Щодо документальних та інших фільмів про президента заключається угода зі студією, яка підготувала ці фільми, про надання їх ПБ.

Безперечно, всі аудіо- і відеодокументи є однією з найцікавіших частин президентського архіву, адже багато подій залишаються за кадром офіційних новин.

Музей є невід'ємною частиною ПБ Р. Рейгана. Він займає значну площу з багатьма залами. Документи, фото-, відеоматеріали головної музейної експозиції відображають його біографію, діяльність на посаді президента, головні події у державі та світі протягом правління. Зокрема багато місця відведено стосункам з СРСР: листуванню з М. Горбачовим, зустрічам з ним, процесам, пов'язаним з об'єднанням Німеччини та падінням Берлінської стіни. При цьому надто перебільшеним видається представлення ролі Р. Рейгана у цьому процесі, особливо в цитатах з висловлювань Ненсі Рейган, які прагнуть переконувати, що лише завдяки Р. Рейгану сталося об'єднання Німеччини. На західній терасі бібліотеки навіть виставлено привезений з Німеччини фрагмент Берлінської стіни, названої тут символом свободи людського духу. Окремі зали присвячено кіноакторській кар'єрі Рейгана у Голлівуді. Відвідувачів приваблює повномасштабна і точна копія Овального кабінету в Білому домі, яким він був за Рейгана. Спеціальну секцію присвячено Ненсі Рейган.

Найчисленнішими в Музеї є подарунки (їх 76 тис.), що надійшли Р. Рейгану протягом восьми років його правління. Конституція США (ст. 1, розд. 9) забороняє офіційним особам одержувати для особистого користування будь-які подарунки від королів, принців чи іноземних держав без дозволу на це Конгресу. Вони призначені не конкретній особі, а посаді й тому є власністю держави. Багато подарунків надходить і від простих громадян країни.

У Білому домі є спеціальний підрозділ (White House Gift Unit). Він одержує, реєструє та зберігає подарунки, що надходять президентові

та його дружині. Працюють тут шість осіб на постійній основі, час від часу їм допомагають волонтери. Американська політична культура і міжнародний протокол вимагають, щоб кожен, хто надіслав чи передав подарунок, одержав подяку, підписану президентом, першою леді чи керівником відділу кореспонденції, якщо подарунок є комерційним продуктом і подяка перших осіб держави може бути використана з рекламною метою.

Після перевірки Службою безпеки кожен подарунок заноситься до БД, де, окрім наданого йому номера, вказується, кому він адресований, зазначається дата одержання, джерело надходження, категорія (книга, одяг, ювелірні вироби та ін.), ціна (якщо вона вища від 35 дол.). Іноді ціну визначити важко, тоді пишуть — «рідкісний». Подарунки розподіляються на: ті, що будуть направлені до Національного архіву і в перспективі передані до ПБ (наприклад, за звітом 1982 р. їх було 60%); ті, вартість яких менша від 35 дол. і які не мають відношення до президента, його політики, часу правління та ін. (книги, одяг, медалі, дитячі іграшки тощо), передаються до благодійних організацій (за звітом 1982 р. — 30%); ті, які взагалі не підлягають зберіганням: продукти харчування, легкозаймисті речі, квіти і т. п. Деякі подарунки передаються для використання у Білому домі.

Впорядковані й попередньо описані, вони щотижня передаються до Національного архіву, де готуються до відправки до майбутньої Президентської бібліотеки. Найважливіші, найцінніші подарунки фотографуються для виготовлення слайдів (пізніше також надходять до ПБ).

Співробітники старого корпусу Національного архіву у Вашингтоні провели для мене екскурсію по сховищу, де вже тоді впорядковувалися тисячі й тисячі найменувань дарунків, що надійшли на адресу Б. Клінтона. Чіткий опис та облік дав змогу в лічені хвилини знайти серед них подарунок дружини Президента України Людмили Кучми першій леді Америки.

Як і штат архівістів, музейні фахівці, яких у ПБ Рейгана 14 чоловік (без волонтерів), зосереджені на процесі обробки дарів, їх описі. Хоча бібліотека одержує з Білого дому готову базу даних з описом подарунків, але розпаковуючи їх і впорядковуючи вже безпосередньо у бібліотеці Рейгана, співробітники музею проводять опис за розробленою тут схемою, яка відповідає останнім вимогам опису музейних експонатів. Поки що на спеціальних бланках. У перспективі буде створено паралельну БД. Так, на щорічній конференції музейної асо-



ціації Америки (відбулася у Лос-Анджелесі під гаслом «Досліджуючи відмінності, знаходимо спільне», 1998) було представлено зразки останніх технологій опису музейних експонатів, які передбачають кольорове зображення описуваного об'єкта.

Створено прекрасні умови зберігання експонатів музею. Їх розміщено у спеціальних контейнерах, шафах чи на полицях залежно від виду, розміру, цінності. Широко використовується консервувальний папір, спеціальні пластикові пакети та інші спеціальні засоби для тривалого зберігання. Особлива увага — прикрасам із дорогоцінних металів, виробам мистецтва. Серед них є справді унікальні речі.

У ПБ Рейгана, як, до речі, і в Національному архіві, існує інститут волонтерів. Їх близько 50. Як правило, це пенсіонери. Виходять вони на роботу за спеціально складеним розкладом раз на тиждень, проводять екскурсії по музею, допомагають розбирати та описувати подарунки, виконують технічну роботу в архівному й книжковому відділах. Роблять це дуже відповідально і старанно.

Музей має насичені культурно-освітні програми, часто експонати позичаються для проведення виставок іншим музеям та установам.

Власне книжковий фонд ПБ Рейгана, як і інших ПБ, зокрема Д. Кеннеді, є дуже незначним. Разом з подарованими президенту книжками він становить близько 16 тис. од. Посади бібліотекаря взагалі не існує, лише одна співробітниця з усього штату має бібліотечну освіту і, займаючи посаду архівіста, одночасно відповідає і за книжковий фонд. Він ділиться на дві частини: подаровані президенту книги, що зберігаються в музейному відділі, і відкритий фонд: довідники, видання, присвячені інституту президенства, окремим президентам, їхнім родинам, дружинам, історичним подіям, на тлі яких відбувалася їх діяльність<sup>20</sup>.

<sup>20</sup> Наприклад, у ПБ Д. Кеннеді багато літератури про Карибську кризу, стосунки з Радянським Союзом та особисто з М. Хрущовим, початок В'єтнамської війни та ін. Досить несподівано з'ясувалося, що в цій бібліотеці зберігається більша частина рукописів американського письменника Е. Хемінгуей, а також досить повно зібрана література про нього різними мовами та деякі власні речі.

Цей книжковий фонд, як і у всіх невеликих бібліотеках США, не описується і не класифікується самостійно. Каталогні описи, шифри класифікації, навіть авторський (Кеттерівський) знак беруться із електронного каталогу Бібліотеки Конгресу чи найближчої великої бібліотеки. Наприклад, для Сімі Веллі це бібліотека Каліфорнійського університету в Лос-Анджелесі. Часто місцевих каліфорнійських видань неможливо було знайти у каталозі Бібліотеки Конгресу, і тоді зверталися до неї.

Висока кваліфікація штату ПБ Р. Рейгана забезпечується системою жорсткого конкурсного відбору. Оголошення про вакансії друкуються у кількох спеціальних журналах, вивішуються у великих архівах, бібліотеках тощо.

Підсумовуючи, підкреслимо: шістдесятилітній досвід функціонування ПБ підтвердив, що вони є найприйнятнішою формою збереження, опрацювання та використання архівів президентів. ПБ виконують важливі суспільні функції. Передусім вони забезпечують досить швидкий доступ до президентських архівів (найчастіше через п'ять років після залишення президентом посади), а отже — надають широкі можливості дослідникам у вивченні новітньої політичної історії, життя та діяльності окремих президентів. Масив цих архівів нині є таким величезним, що ні Бібліотека Конгресу, ні Національний архів не в змозі ані розмістити їх у своїх стінах, ні опрацювати, ні фінансувати догляд такого обсягу матеріалів.

По-друге, успішне функціонування музеїв сприяє широкій обізнаності громадян щодо функціонування інституту президентської влади, прийняття президентських рішень. Аргументом на користь ПБ багато вчених вважають їх географічну децентралізацію, що забезпечує, на їхню думку, фізичну безпеку. Розосередження по території країни зручне для дослідників та студентів, адже великі університети не концентруються лише в столиці, вони є у кожному штаті Америки. Простота ж копіювання і доставки за допомогою сучасної техніки дають змогу кожній ПБ за порівняно незначну суму зробити копії бажаних документів для будь-якої установи чи особи у світі.